

Filips de Schone (1478-1506)

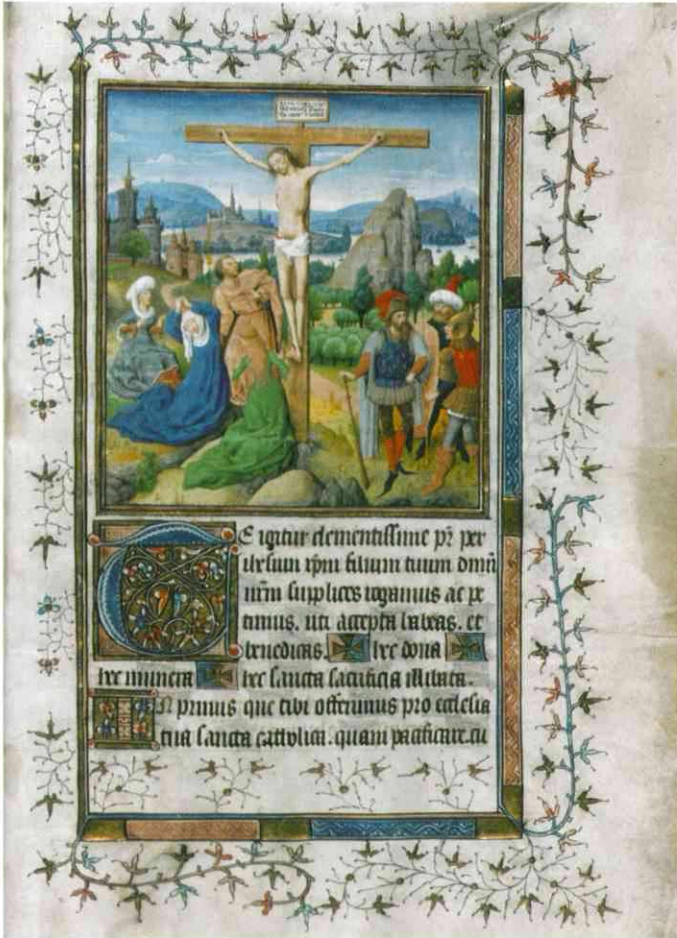
Schatten van de laatste hertog van Bourgondië

Catalogus uitgegeven door
Bernard Bousmanne, Hanno Wijsman
en Sandrine Thieffry

KBR·g

2006

3 Pontificaal van de kathedraal van Sens



Frankrijk, omstreeks 1407-1415?; Valenciennes, ca. 1450-1460. Perkmant, 161 f., ca. 350 x 250 mm; 1 kolom, 22/23 regels; gotische textualis; 2 grote miniaturen en randversiering, 19 gehistorieerde initialen, bladinitialen met uitlopers in de rand, veldinitialen. Moderne band. Herkomst: gemaakt voor de kathedraal van Sens, misschien voor de aartsbisschop Jan van Montaigu; Bourgondische Librije (inv. 1467-1469, Barrois nr. 1106, bewaard in de kapel; inv. 1485, Barrois nr. 1621); meegenomen door de Fransen in 1794; teruggegeven aan de Bourgondische Librije in 1815.

Brussel, KBR, Handschriftenkabinet, hs. 9215

Figuur 1: Kruisiging.
Brussel, KBR, Handschriftenkabinet, hs. 9215, f. 129r.

Een pontificaal is een liturgisch boek met de riten, gebeden en ceremonies die aan de bisschoppen zijn voorbehouden: het vormsel, de wijding van priesters en kerken, het inzegenen van abten en abdisen enzovoort. Het prachtige exemplaar dat hier wordt voorgesteld, volgt het gebruik van Sens en kan eventueel zijn vervaardigd in opdracht van Jan van Montaigu, aartsbisschop van Sens. Als vooraanstaand lid van de partij van de Armagnacs sprak hij zich in 1411 uit voor de excommunicatie van Jan zonder Vrees. Enkele jaren later, in 1415, sneuvelde hij bij Azincourt. Door een vreemde speling van het lot waarvan we graag de details

zouden kennen is Montaigu's pontificaal – indien hij inderdaad de opdrachtgever is – terechtgekomen in de verzamelingen van Filips de Goede (1396-1467), de zoon van zijn Bourgondische vijand.

Dit handschrift heeft een vrij ingewikkelde geschiedenis: de tekst werd in het begin van de 15^{de} eeuw gekopieerd, misschien in Sens, en werd vervolgens gedeeltelijk verlucht, wellicht in dezelfde stad. De versierde randen en letters en ook zeven miniaturen in het begin van het boek werden tijdens deze eerste campagne voltooid; vier andere initialen kregen bij die gelegenheid slechts een secundaire versiering en een achtergrond

met een bouwkundig decor. De illustraties werden omstreeks 1450-1460 voltooid door de schilder en verluchter Simon Marmion († 1489), de belangrijkste Henegouwse miniaturist van zijn tijd die Jean Lemaire de Belges de 'Prince d'enluminure' noemde, een teken van het aanzien dat deze kunstenaar in de 16^{de} eeuw nog steeds genoot. Marmion ontwierp tien nieuwe composities op de vrije plaatsen: negen initialen en een grote Kruisiging die talloze keren werd gereproduceerd (fig. 1). Hij kon rekenen op de diensten van een naaste medewerker met wie hij al had gewerkt aan de verluchting van een handschrift van de *Grandes Chroniques de France*, dat in Sint-Petersburg wordt bewaard (Sankt-Peterburg, RNB, Erm. 88). Deze Tweede meester van de *Grandes Chroniques*, een ambachtsman die misschien afkomstig was uit Amiens en actief was in het midden van de 15^{de} eeuw, kreeg de opdracht de vier initialen te voltooien die bij de eerste campagne onafgewerkt waren gebleven en er de ontbrekende personages te schilderen in een al geschetste compositie. Hij retoucheerde ook de miniatuur op f. 99r. Op de tentoongestelde miniatuur zien we

een bisschop die predikt (fig. 2). De uiterst verzorgde compositie is kenmerkend voor de stijl van Simon Marmion. We hebben hier onbetwistbaar te maken met het werk van een groot schilder. De compositie valt op door de verbazend fijne uitvoering en een zin voor realistische details die zeldzaam is in de boekverluchting. De penseelvoering is heel tactiel en het modelé, uitgevoerd door toevoeging van microscopische streepjes, verleent aan de miniatuur een perfecte afwerking. Volledig bevrijd van het keurslijf van de oude modellen, die nog een grote invloed uitoefenden op de composities van de 'Tweede meester van de *Grandes Chroniques*', ontwikkelde Marmion een homogene en moderne visie van de ruimte waarin de personages heel natuurlijk bewegen. Kenmerkend voor deze schilder is zijn duidelijke voorkeur voor transparante stoffen, hier goed zichtbaar in het koorhemd van de in gebed geknielde kanunnik. Het herinnert aan het hemd van de prelaat die de H. Hiëronymus voorstelt in het paneel van Philadelphia (Philadelphia Museum of Art), aan dat van de acoliet van Guillaume Fillastre in het *Sint-Bertijnsaltaarstuk* (Berlin,



Figuur 2: een bisschop predikt (detail).
Brussel, KBR, Handschriftenkabinet, hs. 9215, f. 125r.

Staatliche Museen) of nog aan dat van de H. Gregorius in de *Mis* van Toronto (Art Gallery of Ontario).

Net als voor het Augustinus-handschrift (cat. nr. 1) kunnen we ons opnieuw afvragen welke rol dit soort boek speelde in de opvoeding van een jonge vorst, in dit geval Filips de Schone. Het is onduidelijk hoe de

tekst voor didactische doeleinden kan zijn aangewend, maar de 'mooie illustraties' van de belangrijkste bisschoppelijke ritën – waaronder ook de zalving van koningen – kunnen hebben gediend om de toekomstige vorst vertrouwd te maken met sommige plechtige vieringen van de katholieke liturgie.

Dominique Vanwijnsberghe

BIBLIOGRAFIE

- F. AVRIL & N. REYNAUD, *Les manuscrits à peintures en France, 1440-1520*, tent. cat., Paris, Bibliothèque nationale de France, 16 oktober 1993-16 januari 1994, Paris, 1993, p. 88, p. 90
- A. CHÂTELET & D. VANWIJNSBERGHE, 'Simon Marmion', in L. NYS & A. SALAMAGNE (eds.), *Valenciennes aux XIV^e et XV^e siècles. Art et histoire*, Valenciennes, 1996, p. 163, p. 171
 - C. GASPAR, *Le Pontifical de l'Église de Sens*, Brussel-Leiden-Paris, 1925, 2 dln. • M. GIL & L. NYS, *Saint-Omer gothique*, Valenciennes, 2004, p. 161, p. 183, p. 188 • F. LYNA, *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque royale de Belgique*. Uitgegeven door Chr. VAN DEN BERGEN-PANTENS, Brussel, 1989, dl. 3, p. 210-214, nr. 300.